

2. Lásd Friedrich Kittler, *Gramofon – film – írógép. Előszó*, ford. Tóth-Czifra Júlia = Prae, 2014/4, 74–94, 89–90.
3. Kittler, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 26.
4. Kittler, *Gramofon – film – írógép. Előszó*, 84. A Hegel-idézet a következő helyről származik: G. W. F. Hegel, *A szellem fenomenológiája*, ford. Szemere Samu, Akadémiai, Budapest, 1979, 165.
5. *Uo.*, 89–90.
6. *Uo.*, 90. Az idézetben szereplő hivatkozás: Norbert Haas (szerk.), Jacques Lacan, *Das Seminar von Jacques Lacan. Buch II. Das Ich in der Theorie Freuds und in der Technik der Psychoanalyse*, ford. Hans-Joachim Metzger, Walter, Olten – Freiburg i. Br., 1980, 64. Lásd még Kittler, *A szimbolikus világa – a gép világa*, ford. Fenyves Miklós = Prae, 2014/4, 104–118.
7. Kittler, *Gramofon – film – írógép. Előszó*, i. m., 77.
8. Lásd ehhez Kittler, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900. Előszó*, ford. Zsellér Anna = Prae, 2014/4, 19–34.
9. Kittler, *Optikai médiumok*, i. m., 25.
10. *Uo.*, 26.
11. *Uo.*
12. Richard Dawkins, *Az önző gén*, ford. Síklaki István, Kossuth, Budapest, 2011, 29. (Illetve lásd a könyv alap-gondolatmenetét.) A könyv címének értelmezését számos vita övezte, a címadás körülményeire maga Dawkins emlékezik vissza memoárjának első kötetében: Dawkins, *A csoda bűvöletében*, ford. Dr. Kelemen László, Libri, Budapest, 2015, 286.
13. *Uo.*, 63–65.
14. Dawkins, *Folyam az Édenkertből*, ford. Béresi Csilla, Kulturtrade, Budapest, 1995, 11–34, 29–30.
15. Dawkins, *A vak órásmester*, ford. Síklaki István – Simó György – Szentesi István, Kossuth, Budapest, 2005, 180–182.
16. Dawkins, *Folyam az Édenkertből*, 24.
17. Friedrich Nietzsche, *A történelem hasznáról és káráról*, ford. Tatár György = Nietzsche, *Korszerűtlen elmélkedések*, Atlantisz, Budapest, 2004, 128. Idézi Kittler, *Gramofon – film – írógép. Előszó*, i. m., 92.
18. *Uo.*, 79. (Kiemelés: L. V. P.)
19. Dawkins, *Szivárványbontás*, ford. Kertész Balázs, Vince, Budapest, 2001, 87–88. A Keats-vers-részlet Tóth Árpád fordítása.
20. Lásd például Gumbrecht, *Hangulatokat olvasni*, ford. Csécsi Dorottya = Prae, 2013/3, 9–25; másfelől Kulcsár Szabó Ernő, *Hogyan történik a hangulat?* = Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.), *Pécsi Tudományegyetem – Bölcsész Akadémia*, PTE BTK, Pécs, 2013, 111–124.
21. *Uo.*, 97–98.

TURCSÁNYI RÉKA

Evolúció és a növények szerelme

RÖVID BEVEZETÉS ERASMUS DARWIN KÖLTÉSZEÉBE

Nem kérdés, hogy a Darwin család leghíresebb tagja Charles Darwin, aki – többek között *A fajok eredete* című művével – alapjaiban határozta meg azt, ahogy ma a világról gondolkodunk. A közismert tudós kevésbé közismert nagyapja, Erasmus Darwin azonban nagyban hozzájárult unokája híres elméletéhez, és nem csak megalapozta azt, de forradalminak számító gondolatait versekbe is öntötte, különös harmóniát alkotva természettudomány és költészet között.

Mielőtt azonban rátérnénk a munkásságára, nézzük meg, ki is volt Erasmus Darwin. 1731-ben született, Nottinghamshire-ben, hét gyermek közül a legfiata-

labbként. Iskolái hamar természettudományos pályára orientálták, orvosnak tanult, és bár eleinte nem volt sikeres a páciencia kiépítésében, egy korai áttörés után ötven éven keresztül töretlen szakmai hírnévnek örvendett. Emellett aktívan részt vett a korszak meghatározó tudományos mozgalmában, nem csak mint orvos, de mint fizikus és feltaláló is. Aktív közösségi életet élt, és az általa nyilvánosan vallott eszmék szorosan kapcsolódtak a felvilágosodáshoz, sőt, sok esetben meg is előzték korukat – Darwin híresen megosztó személyiség volt, mert támogatta a nők iskoláztatását, a rabszolgák felszabadítását és a francia forradalmat. Tudományos és politikai írásai nagy hatással voltak a kortársakra, Mary Shelley *Frankenstein* című regényének bevezetésében például külön kiemeli, hogy „Dr. Darwin” munkássága meghatározó inspirációként szolgált könyve megírásához, sőt, hála a krimiíró Charles Sheffieldnek, Erasmus Darwin maga is izgalmas történetek főszereplőjévé válhatott, egyfajta korai Sherlock Holmesként.¹ Az idősebb Darwin sokoldalú munkásságából ezen írás keretein belül költészetét szeretném kiemelni.

A 18. századi Angliában tudomány és művészet még nem vált el olyan markánsan egymástól, mint manapság. Nem volt szokatlan a gondolat, mely szerint a természettudományos felfedezéseket az érthetőség és az elérhetőség kedvéért irodalmi formába lehet önteni, illetve, hogy az irodalom nem veszít művészi értékéből, ha a gyönyörködtetés mellett tanító szándéka is van.² Így, amikor Darwin versbe foglalta például Carl Linné növénytaxonómiáját, írásai eleinte nagy népszerűségnek örvendtek. Az átmenet a 19. századba azonban megváltoztatta Darwin recepcióját. Bár sok szempontból maga is koraromantikusnak nevezhető, az elkövetkező időszakban meghatározó szerepű, nagy romantikus költők, úgymint Samuel T. Coleridge vagy William Blake, alapvetően elítélték Darwin törekvését természettudomány és költészet egyesítésére.³ Megjelent az az álláspont, miszerint a tudomány hideg, érzelemmentes és megfosztja szépségétől a világot, míg a költészet a fantázia és a passzió által egy felsőbbrendű ideált képvisel.⁴

Mindeközben a mai természettudomány alapjait is a 18–19. században fektették le, és bár Darwin munkássága sok modern elemet tartalmaz, elképzeléseit már saját unokája is meghaladottnak tartotta. Ahogy pedig a tudományos és művészeti szférák egyre inkább szétváltak egymástól, és a közszférával is egyre kevésbé tartották a kapcsolatot, Erasmus Darwin költészete és annak gondolatisága mind elavultabbnak tűnt, s méltatlan módon többé-kevésbé feledésbe merült. Pedig van mit beszélni Darwin műveiről; a következőkben röviden ismertetem egyik főbb alkotását, ám remélhetőleg ennyiből is belátható lesz, mennyire sokoldalú és érdekes pályáról van szó.

A *The Botanic Garden* (A botanikus kert) című gyűjtemény 1791-ben jelent meg, s két hosszúverset tartalmaz. Mindkettő az angol epikus költészet hagyományát idézve *heroic couplet*-ben, azaz párrímes jambikus pentameterben íródott. Emellett antik utalásokat tartalmaznak, valamint az ókori eposzi hagyomány elemeit (például az invokációt) is felelevenítik. Ilyen értelemben tulajdonképpen két eposzról beszélhetünk, melyek fő tematikái az evolúció és a tudomány fejlődésének dicsőítése, valamint a növények szereleme (ez utóbbira később részletesebben kitérek). Mindkét alkotásra jellemző továbbá, hogy énekekre oszlanak, dialógusból épülő közjátékokat tartalmaznak és a verses részek közé prózai jegyzetek éke-

lődnék. Ez a különös szerkezet egyrészt az ismeretterjesztést szolgálja – a prózai jegyzetekben, melyeket Darwin „filozófiai jegyzeteknek” nevez, természettudományos magyarázatokat olvashatunk a versben feltűnő jelenségekről –, másrészt az olvasót hívatott szórakoztatni, s a közjátékokban egy Költő és egy Könyvkereskedő önreflexív, nagymértékben ironikus és humoros vitáját olvashatjuk arról, hogy miért is kéne kiadni a kezünkben lévő kötetet. A verses mellett a prózai és a dialógusos részek is szépirodalmi minőségű szövegek, melyekben Darwin például költői eszközökkel is él, így a különböző formák egységes stílus elemeket tartalmaznak.⁵

A kötet címe és annak allúziói jól összefoglalják Darwin ars poeticáját. A címében megjelenő botanikus kert sokrétű motívum, melynek egyszerre vannak tudományos és irodalmi vonatkozásai. Először is egy valóságos kertről beszélünk, amely nem sokban különbözik Darwin saját botanikus kertjétől, a természettudományos elmélkedés és megfigyelés színhelye. Másodsorban a kert közismert irodalmi motívum, a természet, a szépség, a varázslat otthona, valami természetfeletti, esetleg transzcendentális felé való nyitás tere. Ez utóbbit erősítik a mágikus lények, melyeket a narrátor megidéz az eposzokban, egyfajta mesei, természetfeletti hangulatot teremtve a tudomány botanikus kertjében. Egyértelmű az allúzió a bibliai Édenkertre, amely ebben az esetben, mint a tökéletes harmónia otthona jelenik meg – a versekben nem csupán az élőlények élnek teljes békeességben egymással, de a természettudományos fejlődés is gond nélkül megfér a mágia és a fantázia, sőt, a vallás mellett.⁶

Ezt a harmóniát figyelhetjük meg a kötet első eposzában, mely a *The Economy of Vegetation* (A növények ökonómiája) címet viseli. Alapvetően a felvilágosodás és az ipari forradalom verséről van szó, amelyben a világ kialakulását a narrátor nem csupán a biológiai, de a fizikai és kémiai evolúción is végigvezeti, ám ezzel együtt vallásos elemeket használ, bemutatva, hogy e két dolog nem zárja ki egymást. Megjelennek továbbá a korszak nagy találmányai, például a gőzgép, kellő dicsfényrel övezve, s ehhez hasonlóan olyan híres tudósok, mint például Benjamin Franklin, vagy Sir Isaac Newton eposzi hőskölként vannak ábrázolva. A *The Economy of Vegetation* külön érdekessége, hogy Darwin saját, korát jócskán megelőző tudományos elképzelései, hipotézisei is helyet kaptak a versben – ilyen például a Nagy Bumm, illetve a Nagy Reccs elméletek egy igen korai változata.⁷

Az előbbire a versben a következő sorok utalnak: „And the mass starts into a million suns; / Earths round each sun with quick explosions burst, / And second planets issue from the first”.⁸ Ez nyersfordításban annyit tesz, hogy az anyag milliárdnyi csillaggá alakul, melyek köré robbanások közepette földek kerülnek, és újabb bolygók születnek az elsőkből. Az olyan kifejezések, mint a „starts into” vagy a „with quick explosions burst” valóban kataklizmára utalnak, s a folyamat irányultsága is többé-kevésbé megegyezik a Nagy Bumm elméletben lefektetettekkel (a káoszból anyag lesz, az anyagból forró csillagok, és az ezekről leváló részekből pedig bolygók, amelyek aztán tovább darabolódhatnak).

A Nagy Reccs hasonló érzékletességgel szerepel a műben: „Star after star from Heaven’s high arch shall rush, / Suns sink on suns, and systems systems crush, / Headlong, extinct, to one dark center fall, / And Death and Night and Chaos mingle

all!”⁹ A részlet magyarul, szintén nyersfordításban: csillag csillag után lezuhan a Menny magas boltozatáról, napok napokba süppednek, és rendszerek omlanak össze, hirtelen, kialudván, egy sötét pontba zuhannak, és a Halálba, az Éjbe, a Káoszba vegyül minden. A süllyedés, zuhanás egyetlen sötét pont felé („to one dark center”), ez a kép jelenik meg a fenti sorokban, amelyek mintha a modern fizika által jól ismert fekete lyukról, vagy szingularitásról beszélnének.

Témájában kevésbé grandiózus, mégis roppant érdekes koncepció alapján íródott a gyűjtemény második eposza, a *The Loves of the Plants* (A növények szerelme). Darwin Carl Linné növényrendszertanának állít emléket ezzel a verssel, még hozzá olyan módon, hogy megszemélyesíti a svéd tudós által kategorizált növényeket. Mivel Linné rendszerében a szaporítószervek adják a besorolás alapját, Darwin is ezekre fókuszál: a *pistilek* (bibe), vagyis a női szaporító szervek, mint nők, feleségek; a *stamenek* (porzó), vagyis hímivarszervek, mint férfiak, férjek szerepelnek. Mivel ezen szervek felépítése és száma más-más növények esetében igen különböző lehet, a versben általuk felvázolt „házasságok”, szerelmi viszonyok is roppant sokfélék. Amellett, hogy a botanikai ismereteket tágítja, a mű érdekessége, hogy a korszak irodalmára egyáltalán nem jellemző módon a nők állnak a kapcsolatok középpontjában.¹⁰ Darwin a természet példáin keresztül a női karakterek és szerepek sokféleségére hívja fel a figyelmet. Megjelennek a szokásosan szerény, visszafogott, gyönyörű nőalakok is, mellettük azonban megannyi más személyiséget is megfigyelhetünk: vannak csalfa lányok, szerető nővérek, anyák, csábítók, gyengék erősek, és így tovább. Kifejezetten szemben áll a korszak ideáljával például a *Kleinhovia hospita* nevű trópusi növény, amit Darwin a következőképpen jellemez: „With frolic eye she views the affrighted throng, / And shakes the meadows, as she towers along, / With playful violence displays her charms, / And bears her trembling lovers in her arms.”¹¹ A szöveg nyersfordításban valahogy így szól: pajkos szemmel nézi a megrettent tömeget, és remeg léptei alatt a völgy, bájjait játékos erőszakkal mutogatja, és karjában tartja reszkető szeretőit. Itt tehát egy erőteljes, *femme fatale* típusú hölgyet láthatunk, akitől nem idegen a kegyetlenség, és aki nem omlik szeretője karjába, éppen ellenkezőleg. Darwin itt a virág valódi felépítésére utal, hiszen – ahogy a jegyzetekben ki is fejt – a *Kleinhovia* porzóit fizikailag támogatja a női ivarszerv. Ráadásul ennek a virághölgynek több szeretője van, és ezzel nincs egyedül – a természet sokfélesége a versben egyfajta szexuális szabadságként jelenik meg. A nők itt nem csupán több szeretőt tarthatnak, de egészen extrém kapcsolatokban is élhetnek. A *The Loves of the Plants* tehát a növényeken keresztül oly mértékben felvilágosult képet közvetít a nőkről, mely a korszakra egyáltalán nem volt jellemző.

Kevésbé egyértelmű, de az egész gyűjteményre jellemző törekvés az analógia használatának kiterjesztése. Analógia alatt itt hasonlóságon alapuló képzetársítást kell érteni, az elmének azt a reflexét, amellyel az egymáshoz hasonlatos képeket összeköti. Az analogikus gondolkodás meghatározó voltáról sok filozófus írt már, s maga Darwin is azon az (egyébként Kantéhoz hasonló) állásponton volt, hogy az emberi agy ösztönösen kategorizálja az általa megszerzett tapasztalatokat, még hozzá analógiák, vagyis hasonlóságok felismerésével. Ebből kiindulva magyarázza például a növényi szőr és az állati zsír közti kapcsolatot a *The Loves of the Plants*

egyik jegyzetében – mind a szőr, mind a zsír rossz fizikai vezetők, így melegen tartják az élőlényt, csakúgy, mint a bolyhos növényi vagy állati szőrhöz kinézetében és felépítésében hasonló hórétég, amelynek fizikai tulajdonságai végett szintén lehet szigetelő szerepe.¹² Darwin az eposzokban sok ehhez hasonló, több rétegű analógiát használ, hogy alapvető fizikai, biológiai és kémiai működési elvekkel ismertesse meg az olvasót. A verses részekben ezt a szerepet a metaforák és hasonlatok töltik be, melyek ilyen értelemben analógiáknak tekinthetőek, hiszen két kép közti hasonlóságra hívják fel a figyelmet.¹³ Más írásaiból tudjuk, hogy Darwin szerint pont az agy ösztönös analogikus gondolkodása miatt nincs számottevő különbség befogadói szempontból természettudomány és irodalom között – az ember mindenhol hasonlóságokat keres, s azok alapján képes megérteni az őt körülvevő világot.

A fenti gondolatmenet egyben azt is jelenti, hogy akár természettudományról, akár irodalomról legyen szó, a megértés mindenki számára lehetséges. A 20–21. századra olyan korba érkezünk, ahol ez a gondolat idegennek hathat, mivel az Erasmus Darwin halála óta eltelt kétszáz évben a tudományos élet erősen kompartmentalizálttá és gyakran kirekesztővé vált. A szakértők korát éljük, ahol az egyes területek csak ritkán kerülnek kapcsolatba egymással, s a tudomány (akár humán, akár reál) még annál is ritkábban jelenik meg a közsférában. A modern ember egyik jelszava: ismerd meg a világot! De vajon jogos-e ez a felkiáltás, amikor mind a természettudományok, mind a művészetekkel kapcsolatos szakmai élet visszavonult a maga sokszobás elefántcsonttoronyába, s nem gondolja többé, hogy az úgynevezett átlagemberhez is el kéne juttatnia felfedezéseit? Erasmus Darwin műveit olvasva az ember elgondolkodik: létezik-e külön humán és reál gondolkodásmód? Vajon tényleg elérhetetlen számunkra a fizika, a biológia vagy épp a költészet alapelveinek megértése?

Erasmus Darwin eposzai, a *The Economy of Vegetation* és a *The Loves of the Plants* harmóniát teremtenek az irodalmi esztétika és a természettudományos ismeretek között, nem áldozzák fel egyik oldalt sem a másikért, s ezzel a mai modern világban is kurrens kérdéseket vetnek fel gondolkodással és ismeretszerzéssel kapcsolatban. A *The Botanic Garden* sajnos még nem érhető el magyarul, azonban a harmadik, összefoglaló jellegű eposzsal, a *The Temple of Nature*-rel (A természet temploma), és a prózai formájú, inkább ismeretterjesztő *Zoonomia*-val (Zoonómia) együtt eredeti nyelven online ingyenesen elolvashatóak, a Gutenberg Project jóvoltából.

JEGYZETEK

1. További információk olvashatók Desmond King-Hele nagyszabású Erasmus Darwin életrajzában: Desmond King-Hele, *Erasmus Darwin: a life of unequalled achievement*, Giles de la Mare Publishers, 1999.

2. Clark Lawlor, *Poetry and Science = A Companion to Eighteenth-Century Poetry*, szerk. Christine Gerrard, Blackwell Publishing, 2006, 38–52.

3. A nagy romantikus költők alapvetően ambivalens viszonyban voltak Darwinnal és a természettudománnyal egyaránt. Coleridge véleménye például később megváltozott, Blake pedig tiltakozása ellenére maga is írt olyan költeményeket, amelyeket akár természettudományosnak is nevezhetünk.

4. Catherine Packham, *The Science and Poetry of Animation: Personification, Analogy, and Erasmus Darwin's Loves of the Plants*, Romanticism, 2004/10, 191–208.

5. Michael Page, *The Darwin Before Darwin: Erasmus Darwin, Visionary Science, and Romantic Poetry*, *Papers on Language & Literature*, 2005/41.2, 146–169.
6. Janet Browne, *Botany for Gentlemen: Erasmus Darwin and 'The Loves of the Plants'*, *Isis*, 1989/80.4, 592–621.
7. Page, i. m.
8. Erasmus Darwin, *The Economy of Vegetation = The Botanic Garden*, Project Gutenberg, 2004, <http://www.gutenberg.org/ebooks/9612> (letöltés ideje: 2014. 03. 14.), 106–108.
9. Erasmus Darwin, *The Economy of Vegetation = The Botanic Garden*, Project Gutenberg, 2004, <http://www.gutenberg.org/ebooks/9612> (letöltés ideje: 2014. 03. 14.), 373–376.
10. Browne, i. m.
11. Erasmus Darwin, *The Loves of the Plants = The Botanic Garden*, Project Gutenberg, 2004, <http://www.gutenberg.org/ebooks/10671> (letöltés ideje: 2014. 03. 14.), 189–192.
12. Dahlia Porter, *Scientific Analogy and Literary Taxonomy in Darwin's Loves of the Plants*, *European Romantic Review*, 2007/18.2, 213–221.
13. Devin S. Griffiths, *The Intuitions of Analogy in Erasmus Darwin's Poetics*, *SEL*, 2011/51.3, 645–665.

BÓDI KATALIN

Portré – profil – avatar

AZ ARCKÉP FUNKCIÓI A 18. SZÁZADI KULTÚRÁBAN KAZINCZY FERENC PÉLDÁJÁN

Amikor Abafi Lajos 1884-ben kiadja a *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek* című kötetet, amelybe a Kazinczy-életmű legkülönbözőbb helyeiről (levelezés, folyóirat-közlemények, önéletrajzi feljegyzések stb.) származó „portrékat” gyűjti össze, az arcképhez a panteonizáció XIX. századi praxisát rendeli hozzá.¹ A nemzeti történelem és irodalom nagyjainak homogenizáló összegyűjtése elsősorban a gesztusban rejlő ünnepélyességet, a morális nagyságra való rámutatást és a kulturális emlékezet közösségi erejét teszi hangsúlyossá. Az Abafi-féle kötet ugyanis nekrológokat, életrajzokat, személyes visszaemlékezéseket, kötetbevezetőkből kiemelt írói portrékat, arcleírásokat egyaránt tartalmaz. Noha Kazinczytól egyáltalán nem volt idegen a panteonizáció gondolata, az életművében rendkívül gyakran előkerülő portré legfeljebb, ha metaforaként érthető, ami végeredményben csak elfedi radikális sokféleségét. Szintén közismert, hogy Kazinczy rendkívüli figyelemmel övezte a portré festészeti műfaját is, ami megintcsak nem független a panteonizációban rejlő öröklét gondolatától: a korabeli elképzelés szerint az adott személy képi ábrázolása az eszményítés gyakorlatával az emlékezés segítője lehet az utókor számára. Ráadásul a kép és a szöveg átjárására is számos példát mutat az életmű: a *Tövisek és virágok* íróportréiban barátai és ellenségei virtuális képekben kerülnek rögzítésre, ami a horatiusi *ut pictura poesis* elv gyakorlásának is ékes példája. Mindezen kontextusok azonban elsősorban Kazinczy irodalom-szervező tevékenységébe és esztétikai látásmódjába zárják be a portré funkcióját, és szükségképpen elfedik a portré XVIII. században élő gyakorlatának további vonatkozásait. Gondolatmenetemben arra teszek kísérletet, hogy a panteonizáció és az eszményítés gyakorlata mellett rámutassak arra, Kazinczy portréfogalmában